

TEZKİRELERDE TEZKİRECİLER: 17 ve 18. YÜZYIL ÖRNEKLERİ

Ömer Faruk YİĞİTEROL | ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5811-5116> | ofyigiterol@adu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Aydın-Türkiye/ Asst. Prof., Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Theology, Department of Turkish-Islamic Literature, Aydın-Türkiye ROR ID: <https://ror.org/03n7yzv56>

Atıf Bilgisi/Citation: Yiğiterol, Ömer Faruk. "Tezkirelerde Tezkireciler: 17 ve 18. Yüzyıl Örnekleri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 35 (Aralık 2025), 471-485. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1776095> Yiğiterol, Ömer Faruk. "Tadhkirah-Writers In Tadhkirahs: Examples From The 17th And 18th Centuries". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 35 (December 2025), 471-485. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1776095>

Geliş Tarihi/Date of Submission: 01.09.2025

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 09.11.2025

Yayın Tarihi/Date of Publication: 30.12.2025

Değerlendirme/Peer-Review: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Double anonymized-Two External

Araştırma Makalesi/Research Article

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./ It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebiyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır/The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır/Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ISSN: 1308-6553

e-ISSN: 2792-0836

ÖZET

Şuara tezkireleri, klasik Türk edebiyatında hem biyografik hem de edebî açıdan büyük önem taşımaktadır. Anadolu sahasında XVI. yüzyılla birlikte örnekleri görülen bu edebî tür, XX. yüzyıla gelindiğinde dikkate değer bir yekûna ulaşmıştır. Türk edebiyatında kırka yakın örneği bulunan tezkirelerin en belirgin vasfı, şairlerin hayatlarına dair birer biyografik kaynak olmalarıdır. Bununla beraber, tezkirelerin işlevi yalnızca biyografiyi aktarmakla sınırlı değildir. Dibacelerde ortaya konan şiir poetikaları, şairlere dair kaydedilen sayısız anekdot ve hikâye, dönemin edebî muhitlerine ilişkin bilgiler, şiir örnekleri ve şairler ile eserleri hakkında dile getirilen tenkitler, bu türün öne çıkan mühim özellikleri arasında yer alır. Bu çalışma, söz konusu özelliklerden biri olan tenkit boyutuna odaklanmaktadır. Buradaki tenkitten maksat, tezkire yazarlarının meslektaşları olan diğer tezkirecilere yönelik tutum ve değerlendirmeleridir. Bu çalışmada, ilgili yüzyıllarda kaleme alınmış on yedi şair tezkiresi incelenmiş; bunların içerisinden tezkirecilere dair doğrudan değerlendirme içeren on beş metin tespit edilmiştir. Ancak bu metinlerin bir kısmı, tenkitten ziyade bilgi verme amacı taşımaktadır. Bu örnekler doğrudan eleştiri olarak değil, tezkirecilerin meslektaşlarına bakışını yansıtan ifadeler olarak değerlendirilmiştir. Tezkirecilerin birbirlerine dair bakış açıları ise müspet, menfi ve tarafsız olmak üzere üç kategori üzerinden tahlil edilmiş; böylelikle tezkire geleneği içerisindeki eleştirel tavrın/edebî tenkidin mahiyeti belli bir yönüyle ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Biyografi, Şuara Tezkiresi, Eleştiri, Edebî Tenkit.

TADHKIRAH-WRITERS IN TADHKIRAHS: EXAMPLES FROM THE 17TH AND 18TH CENTURIES

ABSTRACT

Poet tadhkirahs hold great significance in classical Turkish literature from both a biographical and literary perspective. This literary genre, which began appearing in Anatolia in the 16th century, reached a remarkable volume by the 20th century. The most distinctive characteristic of tadhkirahs, of which there are nearly forty examples in Turkish literature, is that they serve as biographical sources on the lives of poets. However, the function of tadhkirah is not limited to biography alone. The poetics articulated in the dibaces presented in the dibaces, numerous anecdotes and stories recorded about the poets, information about the literary milieu of the period, poetry samples, and criticisms expressed about the poets and their works are among the prominent characteristics of this genre. This study focuses on one of these characteristics, the dimension of criticism. By "criticism," we mean the attitudes and evaluations of tadhkirahs writers toward their colleagues, other tadhkirahs writers. This study, titled "Tadhkirah-Writers In Tadhkirahs: Examples From The 17th And 18th Centuries" examines seventeen poets' biographies written in the relevant centuries. Fifteen texts containing direct assessments of these biographies were identified. However, some of these texts serve more as information than as criticism. These examples are not considered direct criticisms, but rather as expressions reflecting the biographers' perspectives on their colleagues. In the conclusion, the biographers' perspectives on one another are analyzed under three categories: positive, negative, and neutral, thus the place of literary criticism in the anthology tradition was tried to be revealed.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Biography, Poet Tadhkirah, Textual Analysis, Literary Criticism.

Giriş

Klasik Türk edebiyatındaki tenkit geleneğine bakıldığında, günümüz literatüründe edebî tür özelliği taşıyan tenkit görülemeyecektir. Nitekim görülememesi de gayet tabiidir. Çünkü tarih ilminde olduğu gibi edebiyatta da herhangi bir unsur, kendi döneminin şartlarına göre değerlendirilmelidir; yıllar öncesinin sanatını ve sanat telakkisini, günümüzün sanat anlayışına ve edebî kriterlerine göre değerlendirmek, bilimsel ve hakkaniyetli bir davranış olmayacaktır (Tarlan, 1981, 83).

Peki, bir tür olarak görülmesi zor olan tenkidin *izleri* için eski Türk edebiyatında nerelere bakılmalıdır? Bu sorunun cevabı, Ali Fuat Bilkan tarafından “Şair tezkireleri, divan dibaceleri, tenkit hüviyeti taşıyan müstakil bir takım eserler (Hüsn ü Aşk, Hayriyye vs.), edebiyat tarihi ve belagat kitapları” şeklinde verilmiştir (Bilkan, 1986, 11).¹ Şair tezkireleri özelinde de birçok araştırmacı Bilkan’la aynı görüşü paylaşmış; edebî eleştirinin en çok tezkirelerde yer aldığı söylenmiş (Tolasa, 2002, X), tezkireler eleştiri tarihinin kaynakları şeklinde tanımlanmış (İsen, 2000, 158) ve Osmanlı tenkidinin adresi olarak tezkireler gösterilmiştir (Stewart-Robinson, 1999, 142). Yani tezkireler, tenkidin izini sürmek için oldukça elverişli birer kaynak olarak görülmüştür. Bazı araştırmacılar tezkirelerin ortaya çıkışını, edebî tenkit ihtiyacına bağlamış olsa da (Çapan, 2002, 2) böyle bir görüşe ihtiyatlı bakılması gerektiği de açıktır.

Burada altı çizilmesi gereken asıl husus, şair tezkirelerindeki tenkidin ne’liği ve nasıllığı konusudur. Tezkirelerle ilgili olarak modern tenkitten bahsedilemeyeşin sebebi, tezkirecinin eserden çok müellifi eleştirmesidir (Tökel, 2003, 18). Çünkü tezkireci için önemli olan müelliftir; eser, asla ön planda değildir ve tenkit, değerlendirme daima kişiye yöneliktir (Tolasa, 2002, 308). Tezkirecilik geleneğinde, özellikle övgü sıfatları benzer, hatta çoğu zaman aynıdır. Yergide ise küçük farklılıklar gözükse de lafzi ayrıtlara rağmen manadaki birliktelik dikkat çekmektedir. Ayrıca dibacelerindeki şiire ve şaire bakış, özellikle şair sınıflandırmaları da hemen hemen aynıdır (Macit, 2018, 27-31). Gelenekteki bu tür benzerlikler, tezkirecilik özelinde ortak bir edebî tenkit algısını akla getirmektedir. Aynı zamanda bu benzerliklerin tezkireci için bir özeleştiri ve otokontrol mekanizması sunduğunu söylemek de abes olmayacaktır.

‘Ayb-bîn olma ‘ayb-pûş olıgör

Yâ pesend eyle yâ hamûş olıgör (İsen, 1994, 268)

Gelibolulu Mustafa’ya ait olan bu beyit, tezkirecilerin tenkitteki genel tavrını göstermesi bakımından oldukça değerlidir. Tezkirelerin şairler hakkındaki tenkitlerine bakıldığında, kişinin övgüye layık bir hüneri varsa onun özellikle belirtildiği; aksi durumlarda klişe övgüler söylendiği yahut özellikle sessiz kalındığı görülür. Bazı durumlarda ise tezkirecilerin muhatabını önce övdüğü, sonra da yerdığı dikkat çeker (Akgül, 2019, 17).

Tezkirecilerin sadece şairleri değil aynı zamanda meslektaşlarını ve onların eserlerini eleştirmesi fikrinden (Kurnaz, 2011, 472) hareketle yola çıkan bu çalışmada, 17 ve 18. yüzyıllarda yazılmış 8 tezkire üzerinde ayrıntılı inceleme yapılmıştır. Aslında söz konusu yüzyıllarda 17 adet şuara tezkiresi yazılmıştır; fakat bunlar arasındaki 9 tezkirede konuyla ilgili malzemeye ulaşılamamıştır. İncelenen 8 tezkirede ise 15 tezkireci hakkında değerlendirme yapıldığı görülmüştür. Çalışmada bu değerlendirmeler tahlil edilirken tezkire metninden tezkire ve tezkireciliğe dair ilgili yerler alıntılanacak; biyografik bilgiler ve örnek şiirler çalışmaya dâhil edilmeyecektir.

17. Yüzyıl Tezkireleri

Çağatay sahasında yazılan *Mecmaü’l-Havâs* isimli eser de dâhil edilirse bu yüzyılda, toplam yedi adet şuara tezkiresinin kaleme alındığı görülmektedir. Bu eserler, kronolojik olarak müellifleriyle birlikte şöyledir:

Sâdıkî - Mecmaü’l-Havâs

Riyâzî - Riyâzü’ş-Şu’arâ

Fâizî - Zübdetü’l-Eş’âr

Rızâ - Tezkire-i Şu’arâ

Yümnî - Tezkire-i Şu’arâ

Âsım - Zeyl-i Zübdetü’l-Eş’âr

Güftî - Teşrifâtü’ş-Şu’arâ

¹ Bu çalışma, şair tezkireleri çerçevesinde hazırlandığı için Bilkan’ın listesinde bahsi geçen diğer tür ve eserler üzerinde durulmayacaktır.

Bu dönem tezkireleri, genellikle müelliflerinin çağdaşı olan şairlerin terceme-i hâlini ihtiva etmektedir. Bu terceme-i hâllere bakıldığında, çoğunlukla kısa ve öz bilgiler verildiği görülmektedir. Esasında önceki ve sonraki yüzyılla karşılaştırıldığında (Kılıç, 1998, 243), bu dönemle birlikte biyografi metnlerinin kısalığı, şiir örneklerinin ise fazlalığı göze çarpar (Kılıç, 2007, 551). Burada biyografilerin kısa olmasını eksiklik olarak görmek yerine, manzum örneklerin çokluğu sayesinde bu tezkirelerin şiirin tarihî gelişimini yansıtmadaki gücüne dikkat çekmek gerekir (Kılıç, 1998, 354).

Bu çalışmada, yukarıda ismi zikredilen tezkirelerden *Riyâzü’ş-Şu’arâ*, *Tezkire-i Rızâ*, *Zeyl-i Zübdetü’l-Eş’âr* ve *Teşrifâtü’ş-Şu’arâ* isimli eserler incelenmiştir. *Mecmaü’l-Havâs*, *Zübdetü’l-Eş’âr* ve *Yümnî Tezkiresi’*nde, çalışmaya örneklik teşkil edecek malzemeye ulaşılamamış; bu müelliflerin başka tezkirecileri eserlerine almadıkları yahut alsalar dahi tezkirelerinden bahsetmedikleri görülmüştür.

17. yüzyıl tezkirelerinde, tezkirecilerin tezkirecilere ve tezkirelere dair değerlendirmeleri, şu şekildedir:

1. Riyâzü’ş-Şu’arâ (Riyâzî Tezkiresi)

Riyâzî’nin kaleme aldığı, “şairler bahçesi” anlamına gelen *Riyâzü’ş-Şu’arâ*, 17. yüzyılda yazılan ilk tezkiredir. 1607’de yazımına başlanan eser, 1610 tarihinde tamamlanmıştır (Riyâzî, 2017, 5). Yakın dostlarının ısrarıyla tezkire yazmaya karar verdiğini söyleyen Riyâzî, eserini dönemin padişahı Sultan I. Ahmed’e takdim etmiştir.

Kronolojik olarak padişahların ve alfabetik olarak şairlerin sıralandığı eser, 424 biyografi içermektedir. Şairi ihtilaflı olan şiirlerin gerçek şairlerini tespit etme gayreti ve şairlerin ölüm tarihlerini vermedeki titizlik, *Riyâzü’ş-Şu’arâ*’nın en dikkat çekici iki özelliğidir. Dibacesi hariç, ravza adı verilen iki bölümden müteşekkil eserde, Riyâzî’nin şair ve şiir hakkındaki tespitleri, hem eserin hem de müellifin poetikası için önemli malzemeler sunmaktadır. Riyâzî, eserinin başında şairleri; mana konusunda yaratıcı olanlar, manaya yenilik katanlar, manayı yeni söyleyişle ön plana çıkaranlar ve önceki manadan mülhem yeni manalar çıkaranlar şeklinde dört grupta değerlendirmiştir (Açıkgöz, 2008, 35/145).

1.1. Tezkirede Bahsi Geçen Tezkireciler

1.1.1. Fâizî

Riyâzî’nin Fâizî hakkındaki ifadeleri şöyledir:

... *Hakkâ ki, mebde’-i feyyâz-ı ezelden mazhar-ı ifâza-i ‘ilm ü ‘irfân olmuş bir mahdûm-ı fazîlet-mend ü hüner-güsterdür. Debîr-i rakam-senc-i âsmân istiklâb-ı nazm-ı turfa-beyânı için sefîne-i zer-nişân-ı hilâli der-meyân itmîşdür. Bu eş’âr-ı dil-pezîr ol zât-ı bî-nazîrûndür* (Riyâzî, 2017, 251).

Tezkire sahibi Riyâzî, biyografisini verdiği Fâizî’nin öncelikle ilmîne ve irfanına; ardından da şairliğine övgüde bulunmuştur. Faziletli ve hünerli olduğunu belirttiği Fâizî’nin, nazım konusunda benzersiz olduğunu söylemiş; kalem oynatırken hassas ölçüyü tutturarak hilalin altın işlemeli defterini (veya gemisini) inşa ettiğini dile getirmiştir. Nitekim bu hassas ölçünün, Riyâzî için oldukça mühim olduğu görülmektedir. Riyâzî, tezkiresinde şair-müteşair ayırımına dikkat çekerken,

İzâ kunte lâ-tedrî sive’l-vezni vahdehû

Fe-kul ene vezzân ve mâ ene şâ’iru (Riyâzî, 2017, 22)

“Ölçüden başka bir şey bilmiyorsan ‘Ben tartıcıyım.’ de; ‘Ben şairim.’ deme.” diyerek şairlik için önemli gördüğü bir kıstasın altını çizmiştir.

Riyâzî’nin, Fâizî’nin şairliği hakkında söyledikleri, onun için kullandığı ve özenle seçtiği ifadeler, büyük bir sevgi, saygı ve hürmetin göstergesidir. Nitekim bu sevgi ve saygının karşılıklı olduğu, Fâizî’nin, Riyâzî tezkiresi için düşürdüğü tarihten anlaşılmaktadır:

... *Bîñ on sekiz Receb’inde encâma irişdükdë Fâyizî Çelebi’nüñ buyurdukları târîhdür:*

Gülsitân-zîbâ-yı ehl-i ma’ârif [1018]

Nâmı Riyâzü’ş-Şu’arâ oldugına telmîhdür (Riyâzî, 2017, 356)

Fâizî’nin bir tezkireci sıfatıyla tarih düşürürken “gülsitân-zîbâ” ifadesini kullanması burada dikkat çekicidir. Lakin asıl mühim mesele, tüm bu karşılıklı sevgi ve saygıya rağmen iki tezkirecinin de tezkirelerinde birbirlerini zikretmemiş olmalarıdır. Riyâzî’nin eserini 1610’da tamamladığı bilinmektedir; Fâizî’nin tezkiresi için ise -şimdilik- böyle net bir tarih

olmasa da 1622’de vefat ettiği düşünüldüğünde, bu tarihlere yakın bir zamanda eserini yazmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zaten Riyâzî’nin eserinde, Fâizî’nin tezkiresindeki bir bilgiyi kaynak göstermesi (Riyâzî, 2017, 54), Fâizî’nin *Zübdetü’l-Eşâr*’ından haberdar olduğunun en büyük delili; aynı şekilde Fâizî’nin de tezkiresinin derkenarında Riyâzî’ye atfı yapması (Kayabaşı, 1997, 643), tezkiresini çok iyi bildiğinin göstergesidir. Ancak birbirlerini yakından tanımalarına ve teliflerinden haberdar olmalarına rağmen açık bir görmezden gelme söz konusudur.

Bu bilgiler göz önüne alındığında Riyâzî’nin, Fâizî’nin şairliği hakkındaki hayranlığa varan beğenisi, tezkiresinin göz ardı edilmesini unutturacak bir perdeleme olarak değerlendirilebilir. Bir başka ifadeyle, iki ismin de kayıtsız kalmayı bilinçli olarak tercih ettiği söylenebilir. Bu durum, tezkirecilik bağlamında birbirlerine karşı, özellikle de burada Riyâzî’nin Fâizî’ye karşı menfi bir yaklaşımı olarak değerlendirilmeye açıktır.

2. Tezkire-i Rızâ

Bu yüzyılın ikinci tezkiresi, Rızâ’nın kendi ismiyle anılan eseridir. 1640 tarihinde tamamlanan tezkire, dönemin padişahı Sultan İbrahim’e sunulmuştur (Kılıç, 2008, 35/59). 16. yüzyıl tezkirelerinden Kınalızâde Hasan Çelebi’nin *Tezkiretü’ş-Şuara*’sına zeyl olarak kaleme alınan eser, 10 padişah dâhil 269 şairin biyografisini içermektedir.

Tezkirede hem biyografiler kısa tutulmuş hem de şiir örneklerine az sayıda yer verilmiştir. İki bölümden müteşekkil eserde, diğer tezkirelerde olduğu gibi tabaka, meclis ve ravza gibi bölüm isimleri yerine; “Zikr-i Eş’ar-ı Selâtîn-i Mâziye” ve “Zikr-i Şu’arâ-yı Ma’rifet-peymâ” ibareleri, başlık yerine kullanılmıştır (Zavotçu, 2020, 30). Sadece 50 yıllık zaman dilimindeki (h.1000-1050) şairlerin biyografilerini ihtiva eden tezkire, kendisinden sonra kaleme alınan Mücîb ve Yümnî tezkireleri için içerik ve şekil açısından örneklik teşkil etmiştir. Mücîb tezkiresi özelinde bu örneklik, Özçelik tarafından “muhtasar bir kopya” olarak değerlendirilmiştir (Özçelik, 2012, 254).

2.1. Tezkirede Bahsi Geçen Tezkireciler

2.1.1. Riyâzî

Rızâ’nın Riyâzî hakkındaki ifadeleri şöyledir:

... ‘İlm ü fazîleti ve kemâl ü ma’rifeti tahrîr ü tavsîf-i kilî-i nâdîre-perdâzdan müstagnî olup tiynet-i vücûd-ı pâk-i bî-hemtâlâri gül-âb-ı hoş-bû-yı ma’ârif ü kemâlle tahmîr olmagın misk-âmîz-i zülf-i pür-çîn-i mahbûbân gibi ‘âter ve ebyât ü eş’ârı meşâm-ı erbâb-ı ‘irfânı mu’atter itmekden hâlî degüldür. Biñ on tokuzda tezkiretü’ş-şu’arâ imlâ vü inşâ eylemişler idi. Bu gazel-i bî-hemtâ zâde-i tab’-ı ‘âlem-ârâlarıdur (Zavotçu, 2020, 16).

Rızâ, Riyâzî’den bahsettiği bu kısımda, klasik tezkire üslubuyla şairin ilmini, faziletini, kemalini ve marifetini sanatlı bir söyleyişle övmüştür. Bunlar her ne kadar klişeleşmiş birer övgü ifadesi (Tolasa, 2002, 76-77) olarak gözükse de aslında muhatabın ilim ve irfandan behresinin olduğunu söylemenin yanında, aynı zamanda bir münevver portresinin de çizimidir. Çünkü burada şairin sadece ilmi ya da sanatı değil, kemâl ve marifet yönleriyle manevi şahsiyeti de methedilmektedir. Ayrıca tezkirenin geneline bakıldığında, övgüde kullanılan bu dil ve üslubun Riyâzî gibi sadece birkaç şaire has olduğu görülmektedir (Zavotçu, 2020, 32). Burada şairlikle alakalı dikkat edilmesi gereken nokta ise Riyâzî’nin şiirlerinin irfan ehli tarafından anlaşılabileceği hususudur. Bu vurguyla da şairin, âdeta şiir yazmaktan ziyade hikmet söylediği ifade edilmiştir.

Tezkire ve tezkireciliği ise üstünkörü geçilmiş; eseri üzerinde durulmamıştır. Hâlbuki Rızâ eserini kaleme alırken Riyâzî’nin telifi üzerinden 30 yılı aşkın bir süre geçmiştir. Şiirlerinin üzerinde durulup tezkireye dair hiçbir şey söylenmemesi, şairliğinin ve şahsiyetinin çokça övülüp tezkireciliğine değinilmemesi ve eserin özel isminin (Riyâzî’ş-Şuarâ) dahi anılmaması, Rızâ’nın hem eseri hem de Riyâzî’nin tezkireciliğini beğenmediği şeklinde değerlendirilebilir. Ayrıca Rızâ’nın eserini kaleme alırken Riyâzî tezkiresinden hem şekil hem içerik bakımından yararlandığı düşünüldüğünde (İsen vd., 2018, 114), bu üstünkörü bahsin daha manidar olduğu anlaşılmaktadır.

3. Zeyl-i Zübdetü’l-Eşâr (Âsım Tezkiresi)

Tezkire, adından da anlaşılacağı üzere bir zeyl hüviyetindedir. Seyrekzâde Mehmed Âsım, Kâfzâde Fâizî’nin yazdığı *Zübdetü’l-Eşâr* isimli eserin devamı niteliğinde, 1620-1675 yılları arasında yaşamış 123 şairin biyografisiyle müstakil bir tezkire hazırlamıştır (Seyrek-zâde Mehmed Âsım, 2019, 10).

Tezkirenin en önemli özelliği, o döneme kadarki yazılmış şuara tezkirelerinin aksine biyografik bilgidan ziyade çokça şiir örneği içermesidir. Edebiyat araştırmacıları tarafından antoloji olarak da zikredilen bu eser (Kılıç, 2007, 552), 17. yüzyılın kronolojik olarak 6. tezkiresidir. Eserde biyografilerin ardında yer verilen şiirlerin sayısı, bahsi geçen şairin meşhurluğu ölçüsünde artmış ya da azalmıştır.

3.1. Tezkirede Bahsi Geçen Tezkireciler

3.1.1. Fâizî

Âsım'ın Fâizî hakkındaki ifadeleri şöyledir:

... Bu 'abd-i fakîr ya'ni Mehmed 'Âsım ibn-i 'Abdür-rahmân el-kâdî bi-'asker-i Rûm-ili sâbıkâ bu fennüñ yegânesi olan Fâ'izî Efendi lisân-ı Türkîde olan dîvânları cem idüp Zübde dimiş. Bu fakîr andan soñra gelen erbâb-ı nazmuñ dîvânların cem ve intihâb idüp Zeyl-i Zübde diyü tesmiye itmişümdür. Kusûrı dâmen-i afov ile mestûr buyrula (Seyrek-zâde Mehmed Âsım, 2019, 149).

Mehmed Âsım, Fâizî hakkında söyleyeceklerine bir tevazu cümlesiyle başlamıştır. Osmanlı ilim ve edebiyat geleneğinde sıkça görülen bu tutum, her zaman metne samimiyet; ilme ise ciddiyet ve değer kazandırmıştır.

Metinde geçen "bu fennün yegânesi" ifadesi, anlam bakımından tüm paragrafın zübdesi niteliğindedir. "Fen" den kasıt ise sadece bu metin özelinde şiir, şairlik ve tezkirecilik olarak değerlendirilebilir. "Yegâne" de tek ve eşsiz olmakla birlikte, muhatabın bir otorite olduğunun ifade edilışıdır. Bu vasıfların da sahibi kuşkusuz Fâizî'dir. Fâizî deyim yerindeyse Âsım için bir üstat mesabesindedir. Âsım, Fâizî'nin eserini tam adıyla değil de sadece Zübde yani cevher, öz olarak zikrederek selefi hakkındaki düşüncelerini özetlemiştir. Kendi eserini de Fâizî'den hareketle kaleme aldığını, onun eserinin devamı olduğu için Zeyl-i Zübde olarak belirtmiştir. Metnin başındaki tevazuya benzer şekilde de eserindeki kusurları için af dileyerek cümlelerini sonlandırmıştır.

Âsım'ın, Fâizî'nin tezkiresi ve tezkireciliğine dair görüşü, izahtan varestedir.

4. Teşrifâtü's-Şu'arâ (Güftî Tezkiresi)

Eser, 17. yüzyılın son tezkiresidir. Telif tarihi -henüz- bilinmeyen eser, manzum olarak kaleme alınmış ve bu özelliğiyle oldukça dikkat çekmiştir. Eserde yer alan 106 şairin biyografisi, toplamda 2270 beyitle anlatılmıştır (Güftî, 2019, 3).

Manzum vasfıyla tezkire sahasında tek olan bu eser, Güftî'nin sık sık kullanmaktan imtina etmediği hezl, hicv ve mizah üslubuyla da diğer tezkirelerden ayrılmaktadır (Demirtaş, 1948, 206). Kocatürk, *Ezhâr-ı Şemsî*'de de yer alan bu tenkit, nükte ve latife gibi unsurlar için tezkireye canlı ve samimi bir üslup kazandırdığı değerlendirmesinde bulunmuştur (Kocatürk, 2019, 108). Güftî'nin tezkiresinin dikkat çeken son özelliği ise zikrettiği 25 şairin öteki tezkirelerde yer almamasıdır.

4.1. Tezkirede Bahsi Geçen Tezkireciler

4.1.1. Rızâ

Güftî, Rızâ için şunları söylemiştir:

Şâ'ir-i tâze-gûy-ı tâze-niyûş

Bir de Seyyid Rızâ-yı köhne-fürûş

Şi'ri târîh-gûne ser-senedür

Sâye-perverd-i cîsr-i Ergenedür

Zümre-i kâziyân-ı Rûmîdür

Bu zemînüñ galat-hücûmudur

Oldı bâ-kavl-i râviyân-ı ferîd

Soñra iftâya mâye-i taklîd

Aldı Battâl-nâmeden kih ü mih

Ahz-ı fetvâ-yı nakl-ı müftâ-bih

*İtdi nakl-i şahîhini bi'z-zât
Mücmelen Hamza-nâmeden isbât*

*Yazdı fetvâ-yı haltına imzâ
Nukle min muzahrafât-ı Rızâ*

*Oldı her fetvâ-i za'îfi sarîh
Mezheb-i felsefîde bahs-ı sahîh*

*Oldı fetvâyâ ol ferîd-i fûnûn
Bâlî-zâde Efendi'den me'zûn*

*Cümle bunda müverrihân-ı siyer
Bahs-ı fazlında didiler ekser*

*Sâ'i-âsâ dil-peziîrin tâ
Hiç olur mı 'ale'l-husûs edâ*

*Metn-i eş'âr-ı tâze-minvâli
Külfet-i isti'âreden hâlî*

*Çeh-i Nahşeb sevâd-ı mahbaresi
Zîver-i nükte oldı tezkiresi*

*Besdür aña nümûne-i ta'rîf
O muhayyel sutûr-ı tâze-redîf*

*Yeter ol tezkire-i sihr-güzâr
Rütbe-i tab'ına anuñ mi'yâr (Güftî, 2019, 72)*

Metnin önemli bir bölümü, Rızâ'nın şairliğinden, tezkireciliğinden ve tezkiresinden bahsetmektedir. Bunun dışında kalan çoğunluk ise ağırlıklı olarak mesleğiyle alakalı övgüyü haizdir.

Güftî, metnin geneline bakıldığında Rızâ için hem geleneği koruyan hem de yenilikçi değerlendirmesinde bulunmuştur. Esasında bu değerlendirme, bir zıtlık barındırsa da Rızâ'nın gelenekselciliğinin çalıştığı sahada ve kalem oynattığı alanda; yenilikçiliğinin ise bu sahalardaki söyleyişinde olduğu görülmektedir. Söyleyişindeki yeniliğin sebebinin de kalıplaşmış ifadeleri kırmasından kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Yaptığı işlerde titiz olarak nitelenen yazarın, tezkire ve tarih yazıcılığında, fazilet ve hüner sahibi olduğuna vurgu yapılmıştır. Nitekim tezkiresi için büyüleyici denilmiştir. Bu büyüleyiciliğin, dilinin gereksiz ağırlıklardan arındırılması, nükteli söyleyiş ve yeni redifler sayesinde olduğunun da altı çizilmiştir.

Güftî'nin bütün bu değerlendirmeleri, övülen tezkiresi ve tezkireciliğinin yanı sıra Rızâ'yı çok yönlü, münevver, âlim, şair ve müellif olarak göstermiştir. İltifat ve övgülere bakıldığında salt bir estetik beğeniden ziyade, eser-yazar perspektifinde bütüncül bir hayranlık hissedilmektedir. Ayrıca Güftî'nin sıkça mizahî eleştirilere başvurduğu düşünüldüğünde (Kesik, 2015, 85), Rızâ'nın bunlardan nasibini almamış olması, Güftî'nin meslektaşına duyduğu saygının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

18. Yüzyıl Tezkireleri

18. yüzyılın şair tezkireleri, nicelik olarak kısmen bir önceki yüzyıla göre daha fazladır. Bu dönemde telif edilen tezkireler şunlardır:

Müci̇b - Tezkire-i Şu'arâ

Safâyî - Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâidi'l-Eş'âr

Sâlim - Tezkire-i Şu'arâ

İsmail Belîğ - Nuhbetül-Âsâr li-Zeyl-i Zübdeti'l-Eş'âr

Safvet - Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâidi'l-Eş'âr

Râmiz - Âdab-ı Zurefâ

Silahdârzâde - Tezkire-i Şu'arâ

Esrâr Dede - Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye

Âkif - Mir'ât-ı Şî'r

Nitelik açısından ise 17. yüzyıldaki tezkirelere göre farklılık görülmektedir. Bu farklılığın sebebi, bu dönem tezkirelerinin kendilerine 16. yüzyılın şuara tezkirelerini örnek almalarıdır (Kılıç, 2007, 553). Nitekim bu örneklik sebebiyle tezkirelerin muhtevası, şiirden ziyade -bir önceki yüzyılda olduğu gibi- yine biyografi metinleriyle inşa edilmiştir.

Burada yukarıdaki listeden sadece Safâyî, Sâlim, Belîğ ve Râmiz tezkireleri incelenmiştir. Zikredilen diğer eserlerde, bu çalışmaya yönelik unsurlar bulunamamıştır. 18. yüzyıl tezkirelerinde, tezkirecilerin tezkirecilere ve tezkirelere dair değerlendirmeleri, şu şekildedir:

5. Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâidi'l-Eş'âr (Safâyî Tezkiresi)

Eser, Mustafa Safâyî tarafından 1720 yılında kaleme alınmıştır. Rızâ'nın tezkiresine zeyl olarak hazırlanan bu eserde, 486 şairin biyografisi yer almaktadır. *Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâidi'l-Eş'âr*, dönemin sadrazamı Damat İbrahim Paşa'ya takdim edilmiştir (Altuner, 2008, 35/445).

Tezkirenin en önemli özelliklerinden biri, eserin başında yer alan takrizlerdir. Bu takrizler, tezkire hitama erdikten sonra, Safâyî'nin bizzat ricası üzerine, döneminin meşhur 18 edibi tarafından yazılmıştır (İsen vd., 2018, 127). Samimi bir üslupla kaleme alınan eserde, en yoğun sanatlı söyleyiş, şairlerin mahlasları verilirken hissedilmektedir. Onun dışında kalan bölümlerde Safâyî'nin, sade ve süsten uzak bir dil kullandığı görülmektedir (Altuner, 1989, XXXII).

5.1. Tezkirede Bahsi Geçen Tezkireciler

5.1.1. Belîğ

Safâyî'nin Belîğ hakkındaki ifadeleri şöyledir:

... *Evvâil-i hâlinde tahsîl-i ma'ârif-i bî-şümâra sa'y iderek ilm ü kemâl ile ma'mûr bir şâ'ir-i meşhûrdur.*

... *Meşâyih u 'ulemâ ve şu'arâ ve erbâb-ı ma'ârifün tercüme ve âsârların gurûhâ gurûh cem' ü tahrîr idüp Güldeste-i Riyâz-ı 'İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân ismiyle mevsûm bir kitâb ki el-hakk eser-i mergûbu't-tarîh bedî'ü'n-nizâm ve bir mecmû'a-i latîf-i pesendide-i ma'ârif-sencâm-ı enâm tahrîrine muvaffak olmuştur* (Altuner, 1989, 97).

Metnin ilk kısmı, Belîğ'in tahsili ve şairliği hakkındadır. Safâyî, bu kısımda Belîğ'in sayısız ilim tahsil ettiğini; ilim ve kemâl sahibi diyerek hem ilmî yetkinliğe hem de ahlaki olgunluğa sahip olduğunu; bu vasıflarla birlikte de meşhur bir şair olduğunu söylemiştir.

İkinci kısımda ise Belîğ'in tezkiresinden ve tezkireciliğinden bahsedilmiştir. Burada tezkireyle alakalı iki önemli hususu belirtmekte fayda vardır. Birincisi; metinde zikredilen eser, Belîğ'in asıl tezkiresi *Nuhbetül-Âsâr li-Zeyl-i Zübdeti'l-Eş'âr*

değildir. Mezkûr eser, esasında bir vefeyâtnâme vafına sahip *Güldeste-i Riyâz-ı 'İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân'*dır. Muhtevastaki şair biyografileri dolayısıyla tezkire/tabakat olarak da anılan eser (Çıpan, 1992, 5/71), bu çalışmada da tezkire sıfatıyla değerlendirilmiştir. İkinci önemli husus ise bu eserin telif tarihiyle alakalıdır. *Güldeste* hakkında çalışma yapan edebiyat araştırmacıları, eserin yazımın başlangıcı için 1720-1721 yıllarını işaret etmişlerdir (Donuk, 2016, 470). Ancak Safâyî'nin eserini 1720 tarihinde tamamladığı düşünüldüğünde, Safâyî'nin *Güldeste*'nin müsveddesini gördüğü ve söz konusu araştırmacıların ise eserin müsveddesini göremediği anlaşılmaktadır.

Safâyî, tezkirenin iyi bir şekilde tasnif edildiğini ve eserde yer alan isimlerin dikkatlice incelenip tahrir edildiğini belirtmiştir. Ayrıca edebî zevk ve ilmî titizlikle, bir ustalık gösterildiğini vurgulamıştır. Tezkirenin dikkat çeken bir diğer değerlendirmesi ise yöntem açısndandır. Safâyî, tezkirenin şekil, tasnif ve seçki açılarından örneklik teşkil ettiğini söylemiştir. Özellikle son cümlede geçen beğenilen, zarif, mücevher gibi yorumlar, Safâyî'nin tezkireciye ve tezkiresine bakışını, çok net bir şekilde göstermiştir.

5.1.2. Riyâzî

Safâyî'nin Riyâzî hakkındaki ifadeleri şöyledir:

Mevlânâ-yı mezbûr ol 'asrun Melikü's-şu'arâsı ve evc-i ma'ârifün ferhunde hümmâsı olup güldeste-bend-i ma'ârif ü 'ulûmı beyândan müstagnî ve şöhrat-i şân ile gûş-ı eflâki pür-sadâ iden şâ'ir-i bedî'ül-beyândur. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden Düstûru'l-'ameli ve Sâkinâmesi ve Tezkîretü's-şu'arâsı ve dahi İbn Hallekânı ihtisâr ve tarz-ı latîfe ihtiyâr itmiştir (Altuner, 1989, 242).

Safâyî'nin bu metindeki esas vurgusu, Riyâzî'nin başta şairliğine, ardından ilim ve irfan sahibi oluşuna ve son olarak da anlatım, ifade ve beyandaki hünere dairdir.

Tezkire özellikle zikredildiği için makaleye alınan bu metin, esasında tezkire ve tezkireciliğe dair bir değerlendirme içermemektedir. Ancak Riyâzî'nin yaklaşık bir asır öncesinde tezkiresini kaleme almasına rağmen Safâyî'nin eser hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmaması, esere dair olumlu bir kanaati olmadığını düşündürmektedir. Nitekim "İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân* isimli eserini, güzel bir şekilde ihtisar etti." deyip de tezkireden bahsetmemesi de bu düşünceyi destekler niteliktedir.

5.1.3. Rızâ

Safâyî'nin Rızâ hakkındaki ifadeleri şöyledir:

Ol 'asrun şu'arâsının kudemâsından bir pîr idi. Hattâ bin târîhinden elli hudûdına gelince zamânında vâki' olan şu'arâ-yı ma'ârif-nişânun eş'ârı ve âsârların tezkire tarîkiyle bir encümene cem' ü telfik ü tahrîr idüp hâlâ miyân-ı nâsda Seyyid Rızâ Tezkiresi dinmekle meşhûrdur (Altuner, 1989, 249).

İlk cümle, saygı, hürmet ve hayranlığın bir yansımasıdır. Burada dikkat çeken "pîr" ifadesi, şiir alanındaki ustalığa ve üstatlığa işaret etmek için kullanılmıştır.

Metindeki esas vurgu ise tezkireye yapılmıştır. Tezkire sahibi Rızâ'nın, dönemindeki şairleri ve eserlerini, düzenli ve uyumlu şekilde bir araya getirdiğinden söz edilmiştir. Böylelikle tezkiresinin zamana karşı durduğu ve halk arasında hâlâ meşhur ve itibarlı olduğunun da altı çizilmiştir. Safâyî, açık bir şekilde Rızâ'nın tezkiresini ve tezkireciliğini beğendiğini ifade etmiştir.

5.1.4. Sâlim

Safâyî'nin Sâlim hakkındaki ifadeleri şöyledir:

Hakkâ ki lâyık-ı 'izz ü ikbâl bir vücd-ı muhteremdir. Tezkîretü's-şu'arâ tahrîrine himmet itmişlerdir (Altuner, 1989, 387).

Safâyî'nin Sâlim'in tezkiresi hakkındaki değerlendirmesi oldukça kısadır. Şeref ve itibarı hak eden saygıdeğer bir şahsiyet olduğunu ifade ettiği Sâlim için "Tezkire yazmayı himmet itmişlerdir." demiştir. Cümledeki "himmet itmişlerdir." ifadesinin nasıl anlaşılacağı, esasında tezkirecinin tezkireciye tutumuna dair ipucu verecektir.

"Himmet", çaba/gayret anlamıyla değerlendirildiğinde tezkireye dair olumlu-olumsuz herhangi bir görüş çıkarmak zor olacaktır ancak "himmet", burada -yardımcı fiille gelen saygı içeren çokluk ekiyle birlikte- ihsan/lütuf anlamıyla düşünüldüğünde "Sâlim'in tezkire yazması, edebiyat âlemi için bir lütuf olarak görülmüştür." değerlendirmesine ulaşılacaktır. Lakin tamamı buraya alınmayan biyografi metninin bütününe bakıldığında, Sâlim'in şahsına dair birçok övgünün yer aldığı, tezkiresine ise değinilip geçildiği dikkat çeker. Sonuç olarak himmet kelimesinden yapılan çıkarıma da ihtiyatlı bakıldığında, Safâyî'nin Sâlim tezkiresine karşı net bir tavır sergilemediği belirtilebilir.

5.1.5. Âsım

Safâyî'nin Âsım hakkındaki ifadeleri şöyledir:

'Asrun ma'ârif-i ilmiyye ile meşgûl olan şu'arâsından olup Kâfzâde Fâ'izî merhûmun Zübdetü'l-eş'âr nâm tezkiresini tezyîl eyleyüp Zeylû'z-zübde ismiyle meşhûrdur (Altuner, 1989, 533).

Safâyî, Âsım için de çok kısa bir değerlendirmede bulunmuştur. Döneminin ilimle meşgul şairlerinden biri dediği Âsım'ın, Fâizî'nin eserine zeyl yazıp yeni bir tezkire kaleme aldığını belirtmiştir. Zeylû'z-zübde ismiyle meşhur olduğunu söylediği tezkire hakkında, olumlu yahut olumsuz değerlendirilebilecek bir ifade bulunmamıştır.

5.1.6. Güftî

Safâyî'nin Güftî hakkındaki ifadeleri şöyledir:

'Asrun şu'arâsından eş'âr-ı âb-dârı pâk ve tâze lehçe-i güftârı tâb-nâkdür.

... Ve dahi hezl-gûne manzûm Tezkiretü's-şu'arâ cem' ve tahrîr idüp bin seksen sekiz hudûdında fevî olmuştur (Altuner, 1989, 719).

Safâyî, Güftî'nin şairliğini akıcı, saf, zengin içerikli ve yeni üslupla söyleyiş özelliğine sahip diye nitelemiştir. Tezkirenin manzum olduğunu vurgulayan Safâyî, tezkireciyi de şakacı, alaycı, mizahi bir üslup sahibi olarak değerlendirmiştir. Bu metinden hareketle tezkire ve tezkireci hakkında, Safâyî'nin neler düşündüğüne dair tahlil yapılması pek mümkün gözükmemektedir.

6. Tezkiretü's-Şuarâ (Sâlim Tezkiresi)

Sâlim Tezkiresi, kronolojik olarak bu yüzyılın üçüncü tezkiresidir. 1722 yılında tamamlanan eser, padişahlara (II. Mustafa – III. Ahmed) ve şairlere göre tasnif edilmiş ve iki bölümden meydana gelmiştir (Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, 2018, 5). Safâyî Tezkiresi gibi bu eser de Damat İbrahim Paşa'ya sunulmuştur.

Tezkire 34 yıllık bir süreci ihtiva etmektedir. Bu 34 yıllık süreçte, toplamda iki padişah hariç 426 şairin biyografisi yer almaktadır. Eserin dili çok süslü ve fazlaca ağırdır; uzun tamlamalar ve sonu gelmeyen cümlelerle, ağır bir inşa özelliği göstermektedir (İsen vd., 2018, 133). Ancak uzun tamlama ve cümlelerin, biyografilerde ayrıntılı bilgi verilmesine vesile olduğu da göz ardı edilmemelidir.

6.1. Tezkirede Bahsi Geçen Tezkireciler

6.1.1. Safâyî

Sâlim'in Safâyî hakkındaki ifadeleri şöyledir:

... mazbûtu olan şu'arâyı kuvvet-i tab'-ı vehbîsinden imdâd-i tâze-edâ ile tezkire tarîkî üzre bir yere cem' eyleyüp bir eser peydâ ve etdiği tâze edâ ile eseri âsaf-ı 'asr olan vezîr-i deryâ-nevâl sadr-ı bî-misâl Dârâ-haşem Hâtem-şiyem cevâd-ı bî-müdânî dâmâd-ı sultânî sadr-ı ekrem vezîr-i a'zam devletli sa'âdetli İbrâhîm Paşa yesserahu'llâhu te'âlâ mine'l-hayri mâ-yeşâ' hazretlerinin nâm-ı şerîflerine bir dîbâce inşâd eyleyüp huzûr-ı âsafânelerine niyâz-ı nâ-ma'dûd ile 'arz-ı vücûd edip inhâ eyledikde ol vezîr-i hikmet-hareket tedbîr-i hakîmâne-i dikkat birle mansıbın kendüye ibkâ ve mukarrer eyleyüp ilbâs-ı hil'at buyurdular. Mütercem-i mezkûr bu eseri itmâm etdikde şu'arâ-yı 'asr bi'l-cümle birer takrîz ile edâ-yı hidmet-i teşekkürde kıyâm edip bu 'abd-i fakîr dahı bir takrîz-i zarâfet-meşhûn ile tahrîk-i enâmîl-i kabûl eylemiş idik. Egerçi eş'ârı öyle halâvet-âşînâ degildir fe-ammâ yine vâdî-i kudemâ üzre mezeden hâlî degildir (Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, 2018, 296).

Sâlim, Safâyî'nin tezkiresi ve tezkireciliği için bu metinde birçok övgüde bulunmuştur. Safâyî'nin, doğuştan gelen yeteneği ve taze üslubunun harmanlanmasıyla ortaya tezkire türünde güzel bir eser koyduğundan bahsetmiştir.

Tezkirenin takdim edildiği Damat İbrahim Paşa'nın eseri çok beğendiğinden söz edilmiş; dönemin ediplerinin de bu eserin tamamlanması dolayısıyla âdeta bayram sevinci yaşadıkları söylenmiştir. Sâlim, kendisinin de bu esere bir takriz yazdığından söz etmiş; takrizinin eserin kabul görmesine katkı sağladığını iddia etmiştir. Son kısımda ise Safâyî'nin şairliğinin yeterince iyi olmadığından bahsedilmiştir.

Ancak Sâlim'in Safâyî hakkındaki değerlendirmeleri, sadece biyografisindekilerle sınırlı değildir. Sâlim, tezkiresinin birçok yerinde Safâyî'ye karşı tahkir edici bir üslupla sayısız tenkitte bulunmuştur. Emîn-i Burusî'nin biyografisinde, şairin mahlasıyla alakalı bir konuda Safâyî'nin iddiasını beyan ettikten sonra ""hukûk-ı tezkireye riâyet etmemiştir." demiştir (Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, 2018, 99). Bir diğer yerde, Safâyî, Zihnî'ye ait bir şiiri Berberzâde'ye atmış gibi gösterdiği için

alaycı bir üslupla “fe-ammâ Safâyî, tezkiresinde ilâhî-i mezbûru Berber-zâde’nin olmak üzere tırâş² eylediginden” demiştir (Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, 2018, 188). Râşid isimli bir şairin biyografisini verirken yine Safâyî için “Zamânımızda tertîb-i tezkiretü’ş-şuarâ eyleyen Safâyî-nâm nâ-safvet fark-ı âhâd-ı ricâlü’l-kemâle kudreti olmadıgından” demiş ve tenkitten çok öteye geçmiştir. (Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, 2018, 195) Bir başka yerde, Sa’dî’nin bir şiirinin aidiyeti noktasında Safâyî’nin bu şiirleri -akrabası olmasına rağmen- Kâşif adlı bir şaire attettiğini söylemiş; bunu da “sehv ü galat makûlesinden” şeklinde değerlendirmiştir (Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, 2018, 249). Yine tezkire boyunca birkaç yerde daha Safâyî’nin, şiirleri başka kişilere mal ettiğini yinelemiştir.

Sonuç olarak Sâlim’in biyografide söylediklerine ve eserinin muhtelif yerlerindeki söylemlerine aynı anda bakıldığında, Safâyî hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapmadığı görülmektedir. Ayrıca eserin başında, birkaç tezkireciyi övdükten sonra kendi dönemine gelinceye dek nitelikli bir tezkire yazılmadığından söz etmiştir ki bu sözleri kuşkusuz Safâyî’yi de kapsamaktadır. Bunlara Sâlim’in ilmiye sınıfından olmayan şairleri beğenmeme hasleti ve Safâyî’nin ondan önce tezkiresini telif etmesi gibi durumlar da eklenince, Sâlim için yapılacak “gururlu, kibirli, küçümseyici” (İsen vd., 2018, 132-133) ve “kıskanç” (Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, 2018, 6) değerlendirmeleri, haddi aşmış olmayacaktır.

7. Nuhbetü’l-Âsâr li-Zeyli Zübdetü’l-Eş’âr (Belîğ Tezkiresi)

Şuara tezkireleri arasındaki zeyl mahiyetinde olan eserlerden birisi de Belîğ’in *Nuhbetü’l-Âsâr li-Zeyli Zübdetü’l-Eş’âr*’ıdır. Kâfzâde Fâizî’nin eserine zeyl olarak yazılan tezkire, 1726 tarihinde tamamlanmıştır (Çıpan, 1992, 5/416). Tezkire, zaman dilimi açısından bir asırdan fazla bir süreci kapsamaktadır.

Antoloji özelliği gösteren tezkirelerden biri de bu eserdir. Eserde, biyografi metinleri kısa tutulmuş; şiir örneklerine ise fazlaca yer verilmiştir (Abdulkadiroğlu, 1985, VIII). Âsım Tezkiresinde olduğu gibi, şairlerin meşhurluğu ölçüsünde verilen şiirlerin sayıları artmış ya da azalmıştır. Eserde 414 şairin biyografisi yer almaktadır.

7.1. Tezkirede Bahsi Geçen Tezkireciler

7.1.1. Rızâ

Belîğ’in Rızâ hakkındaki ifadeleri şöyledir:

Zehr-i mâr-zâde Rum ilî kuzâtından, tezkiretü’ş-şuarâ sâhibi (Abdulkadiroğlu, 1985, 166).

Belîğ eserini kaleme aldığı anda, Rızâ’nın tezkiresinin telifi üzerinden yaklaşık 80 sene geçmesine rağmen eserle alakalı olumlu veya olumsuz hiçbir ifadeye yer vermemiştir. Ancak bu durum, diğer tezkirelerde olduğu gibi, tezkireye dair olumsuz bir değerlendirmenin nişanesi değildir. Çünkü *Nuhbe*’nin biyografi metinlerine bakıldığında isim, memleket ve mesleğe dair bilgiler verildiği görülmekte; Belîğ’in şairlere karşı yok denecek kadar az yorumunun olduğu dikkat çekmektedir.

7.1.2. Âsım

Belîğ’in Âsım hakkındaki ifadeleri şöyledir:

... *Câmi’u’l-hurûf-ı kemîne-âsâ Zeyl-i Zübdetü’l-Eş’âr tahrîrine şürû’ idüp ihtisâr üzere tekmi’l itmişdür* (Abdulkadiroğlu, 1985, 325).

Belîğ, Âsım’ın tezkiresinden bahsettiği bu kısa metinde, Âsım’ın *Zübdetü’l-Eş’âr*’a bir zeyl yazdığından ve bu zeylin kısa, öz olduğundan söz etmiştir. Burada Rızâ’da olduğu gibi, esere dair herhangi bir değerlendirme gözükmemektedir.

8. Âdâb-ı Zurefâ (Râmiz Tezkiresi)

Âdâb-ı Zurefâ da zeyl geleneği içerisinde yer alan tezkirelerden biridir. Sâlim Tezkiresine zeyl olarak Hüseyin Râmiz tarafından kaleme alınan eser, 1784 yılında tamamlanmıştır. Tezkire, 64 yıllık zaman dilimindeki 376 şair biyografisini ihtiva etmektedir (Azîz-zâde Hüseyin Râmiz, 2019, XXIII).

Edebiyat araştırmacıları tarafından boş ya da yarım bırakılan yerleri, anlatım bozuklukları ve bağlantısız cümleleri sebepleriyle tamamlanamadığı yahut temize çekilemediği düşünülen bu tezkirenin (İsen vd., 2018, 142) en dikkat çekici özellikleri; ağır dili, uzun cümle ve tamlamalarının yanı sıra titizce verdiği bilgiler ve şairlere dair hakkaniyetli sayılabilecek tenkitleridir.

² Burada, şairin (Berber-zâde) mahlasından dolayı tırâş kelimesi özellikle seçilmiştir. Edebiyat literatüründeki tırâş, şiirin orijinallğine gölge düşüren bir kavram olarak kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. (Kaplan, 2021, 430)

8.1. Tezkirede Bahsi Geçen Tezkireciler

8.1.1. Safâyî

Râmiz'in Safâyî hakkındaki ifadeleri şöyledir:

... Tezkire-i şu'arâsı kibâr-ı hâcegân u 'ulemâdan vâfir kimesneye takrîz ü imzâ ve ma'nen âyîne-i sâf-derûn-ı safâ-meşhûnı gubâr-ı igbirârdan tathîr itmiş ve Dâmâd İbrâhîm Pâşâ-yı celîlî'l-iktidârâ 'arz itdükde cilve-ger-i menassa-i kabul mısra':

Her 'ayb ki sultân be-pesended hünerest

Mütercem-i pâkîze-tıynet hissemend-i ma'rifet olup bir pey-rev-i meslek-i kudemâ eş'ârı şu'arâ-yı selef vâdîsinde karîn-i safâ olan şu'arâdan olup tahrîr eylediği tezkireleri ta'bîrât-ı münşiyânededen egerçi berî ve sâdece kelâm ve tertîb eyledikleri zevât-ı zevî'l-ihtrâmın haklarında evâ'il-i hâlinde ta'bîr ile âsârları tayy olunsa letayîf-i inşâyâ dâ'ir bir şey kalmayacağı ma'lûm-ı üli'l-ahyâr olup lâkin târîh-i vefeyâtta ve asl-ı neslinde sarf-ı dikkat itmegin fi'l-cümle şâyân-ı enzâr olmuştur. Eş'ârları kem-yâb u nâdir olmagla tezkirelerinde mestûr olan bu gazelleri rakamzede-i sahîfe-i sutûr kılındı (Erdem, 1994, 191).

Râmiz, hem Safâyî hem de tezkiresi için bolca değerlendirmede bulunmuştur. Bu değerlendirmeler, bir tezkirecinin başka bir tezkireciye ve tezkiresine dair en tafsilatlı görüşlerini içermektedir.

Değerlendirmede, tezkirenin dönemin edebiyat otoriteleri tarafından beğenildiğinden söz edilmiş; birçok övgü ve onay aldığı vurgulanmıştır. Takdim edildiği Damat İbrahim Paşa detayının verilmesi de tezkireye dair müspet kanaatin bir göstergesi olmuştur. Eser için kirden, bulanıklıklardan arınmış temiz, berrak bir ayna benzetmesi yapılmıştır. Eserin dil ve üslubunun gayet başarılı olduğundan, süsten uzak olup ifadelerindeki incelikten bahsedilmiştir.

Ayrıca vefat tarihleri, neseple alakalı bilgiler gibi teknik konularda, tezkireci Safâyî'nin çok dikkatli ve titiz olduğundan söz edilmiş; şiir vadisinde ise geleneği sürdüren örnek bir şair oluşundan bahsedilmiştir. Sözün özü, Râmiz'in, Safâyî'nin tezkireciliğini ve tezkiresini her yönüyle beğendiği görülmektedir.

8.1.2. Sâlim

Râmiz'in Sâlim hakkındaki ifadeleri şöyledir:

... kendülerin inşâ ve ta'b-ı melek-nihâdları olan Tezkiretü's-Şuarâ-yı nev-edâlarında...

... Âsâr-ı fezâ'il intişârlarından sâbıkul-beyân Tezkiretü's-Şuarâları bîrûn-ı hayta-i ta'rîf ü tezkîr bir tezkire-i bî-nazîrdır ki hüsn-i edâsına şu'arâ-yı Ahdî bî-ihtrâm teslîm-kerde-i Rızâ ve her bir ravzâ-i Riyâzî reşk-endâz-ı behîşt-i rızvân olmaga sezâ tarz-ı Latîfî dil-ber-i serv ü Sehî-endâm misâl Âşık olmaga lâayık ve derûnunda olan güft ü gû-yı ma'nâları bir dürlü neşât u Safâyî hâsıl ider ki kemmiyyet-i berâ'a ve berâ'a-i hâme-i nühl-rütbe tavsîfinde itra sâdıkdır (Erdem, 1994, 152-153).

Râmiz'in Sâlim için kaleme aldığı bu metin, bir tezkirecinin bir meslektaş hakkında yapmış olduğu en hoş ve en zarif değerlendirmelerden biri olarak görülebilir. Çünkü burada tezkire ve tezkireciden bahsedilirken bilinçli olarak dilin zenginliklerine başvurulmuş; bu yüzdendir ki sanatlı söyleyiş, metnin ne söylediğinden ziyade nasıl söylediğine dikkatleri çekmeyi başarmıştır. Râmiz, Sâlim'i överken önceki tezkirecilerden Ahdî, Rızâ, Riyâzî, Âşık Çelebi, Latîfî, Sehî ve Safâyî'yi övmüş ve bu övgülerini de her bir tezkireciye özel kelime oyunları ile, sanatlı bir şekilde yapmıştır. Eşi benzeri olmayan bir eser diyerek övgüsüne başlanan tezkire, son kısımda da onun hakkında yapılacak medihlerin yetersiz kalacağı söylenerek övülmüştür.

Ayrıca Râmiz, eserinin muhtelif birçok yerinde, Sâlim Tezkiresine atıf yaparak söylediği bilgileri almış, kullanmış ve takdir etmiştir. Böylelikle hem biyografi metninden hem de eserin genelindeki tavırdan, Râmiz'in Sâlim'e dair şeksiz şüphesiz olumlu kanaati olduğu görülmektedir.

Sonuç

Tezkirecilerin meslektaşlarına dair değerlendirmelerine bakıldığında, şuarâ tezkirelerinin salt biyografik bilgiyi nakletmediği; aynı zamanda esere/tezkireye ve özellikle de müellife/tezkireciye dair eleştirileri ihtiva ettiği görülmüştür. Bu durum, Türkolog J. Stewart-Robinson'un tezkireler hakkındaki, "Osmanlı'nın tenkit ve edebî ölçütleri için kıymetli bir kaynaktır." iddiasını da destekler niteliktedir.

17. ve 18. yüzyıldan 8 tezkirenin ele alındığı bu çalışmada, toplamda tezkirecilere dair 15 değerlendirme üzerinden inceleme yapılmıştır.

İncelenen bu 15 değerlendirmede, şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Tezkirecinin hünerinin, meziyetinin anlatıldığı yerlerde övgüyle birlikte metnin dilinin ağırlaştığı, üslubunun ise süslendiği görülmüştür. Aynı şekilde tezkirenin iyi yönleri aktarılırken dilin hiçbir zaman sade kalmadığı dikkat çekmiştir. Ayrıca yine bu bölümlerde saygı ve hürmet ifadelerinin yanı sıra söz sanatları, özellikle de mübalağa sanatının kullanıldığı tespit edilmiştir.

- Tezkire ve tezkireciye dair tarafsız kalınan yerlerde, yani yorumdan uzak sadece bilginin sunulduğu bu cümlelerde, dil ve üslubun oldukça sade ve sanattan uzak olduğu gözlemlenmiş; mezkûr bölümlerde, eser ya da müellif hakkındaki bilgilerin tekellüfsüz verildiği saptanmıştır.

- Yergi içeren değerlendirmelerde dil ve üsluptan ziyade, tahkir ve tahfif yerine görmezden gelme ve yok sayma yoluyla tenkide başvurulmuştur. Bu bölümlerde, tezkirecinin iyi olduğu başka alanlara dair övgü ifadeleri kullanılmış ancak eserine ve tezkireciliğine dair noktalar, kanaatimizce bilinçli bir şekilde atlanmıştır. Yergideki tek istisna Sâlim'in Safâyî'ye dair değerlendirmesidir. Sâlim, diğer menfi değerlendirmelerin aksine tezkiresinin birçok yerinde Safâyî hakkında küçük düşürücü ifadeler kullanmayı tercih etmiştir.

- Fâizî ve Safâyî'nin, bir tezkirede menfi, başka bir tezkirede müspet değerlendirildiği dikkat çekmiştir:

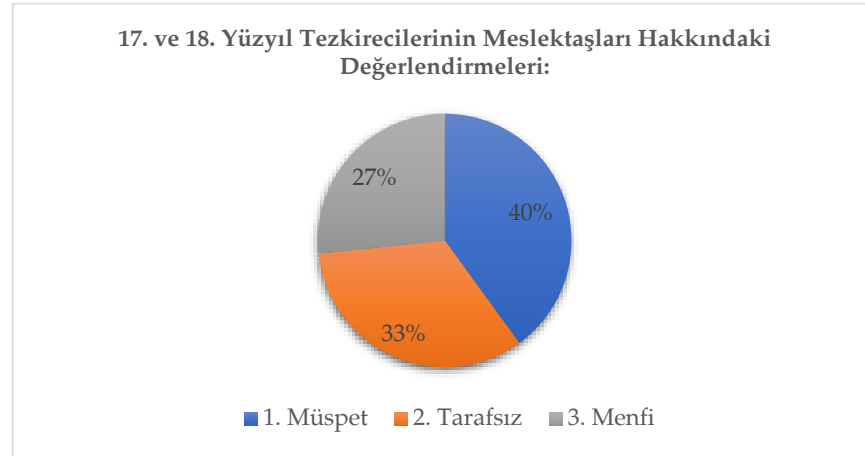
Fâizî, Riyâzî tezkiresinde menfi; Âsım tezkiresinde müspet,

Safâyî, Sâlim tezkiresinde menfi; Râmiz tezkiresinde müspet değerlendirilmiştir.

Bu durum, tezkire türü özelinde tenkidin subjektifliğini göstermesi bakımından önemli görülmüştür.

- Tezkirecilerin tezkireciler hakkındaki menfi değerlendirmelerinin şahıs odaklı olduğu belirlenmiş; bu menfi değerlendirmelerde eserler üzerinde durulmadığı gözlemlenmiştir.

- Son olarak tezkirecilerin meslektaşlarına dair 6 müspet değerlendirme, 4 menfi değerlendirme ve 5 tarafsız değerlendirme yapıldığı belirlenmiştir:

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim. İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1985.
- Açıkgöz, Namık. "Riyâzî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 35/144-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Akgül, Ahmet. XVI ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Şair Tezkirelerinde Anekdote-Zihniyet İlişkisi. Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.
- Altuner, Nuran. "Safâyî Mustafa Efendi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 35/444-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Altuner, Nuran. Safayî ve Tezkiresi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1989.
- Azîz-zâde Hüseyin Râmîz. Âdâb-ı Zurafâ. ed. Sadık Erdem. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Bilkan, Ali Fuat. "Divan Edebiyatında Tenkit". Millî Kültür 54 (1986), 11.
- Çapan, Pervin. "Zâtî Dîvânı'nda Edebî Tenkid Ve Değerlendirmeler". Muğla Üniversitesi SBE Dergisi 8 (2002).
- Çıpan, Mustafa. "Belîğ, İsmâil". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 5/415-416. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Demirtaş, Faruk Kadri. "XVII. Asır Şairlerinden Edirneli Güftî ve 'Teşrifât-üş-Şüerâ'sı". Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 2/3-4 (1948), 193-222.
- Donuk, Suat. "İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân Adlı Eseri Hakkında Yeni Bilgiler". Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi 55 (01 Eylül 2016), 465-478.
- Erdem, Sadık. Râmîz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1994.
- Güftî. Teşrifâtü's-Şu'arâ. ed. Kâşif Yılmaz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2019.
- İsen, Mustafa. Künhü'l-Ahbârın Tezkire Kısım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1994.
- İsen, Mustafa vd. Şair Tezkireleri. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2018.
- İsen, Mustafa. "Tezkireler Sadece Biyografi Kaynakları Değil Aynı Zamanda Eleştiri Tarihimizin De Kaynaklarıdır". İlmi Araştırmalar Dergisi 10 (2000), 157-160.
- Kaplan, Fahri. Klasik Türk Edebiyatı Eleştiri Terimleri Sözlüğü. İstanbul: DBY Yayınları, 2021.
- Kayabaşı, Bekir. Kaf-zade Fa'izi'nin Zübdetü'l-Eş'arı. Malatya: İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 1997.
- Kesik, Beyhan. "Güftî'nin Teşrifâtü's-Şu'arâ'sı'nda Mizahî Unsurlar". Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature 1/2 (12 Kasım 2015), 2-9.
- Kılıç, Filiz. "Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynakları: Şair Tezkireleri". Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 10 (01 Eylül 2007), 543-564.
- Kılıç, Filiz. "Rızâ, Seyyid Mehmed". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 35/59. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Kılıç, Filiz. XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler. Ankara: Akçağ, 1998.
- Kocatürk, Olcay. "Mehmed Şemseddin Efendi'nin Ezhâr-ı Şemsî Adlı Bursalı Şairler Tezkiresi". The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS) 4/2 (30 Aralık 2019), 93-114.
- Kurnaz, Cemal. Mustafa İsen Adına Uluslararası Sempozyum Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Bildirileri. ed. Filiz Kılıç. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2011.
- Macit, Muhsin. "Şair Tezkirelerinde Eleştiri". Eleştiri Tarihi. ed. Rıza Filizok - Muharrem Dayanç. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi. Tezkiretü's-Şuarâ. ed. Adnan İnce. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.
- Özçelik, Kenan. "Mücîb Tezkiresi'nin Orijinalliği Üzerine". Türklük Bilimi Araştırmaları 32 (2012), 247-255.
- Riyâzî. Riyâzü's-Şuara. ed. Namık Açıkgöz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.
- Seyrek-zâde Mehmed Âsım. Zeyl-i Zübdetü'l-Eşâr. ed. Ali Osman Coşkun. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2019.

Stewart-Robinson, James. “Osmanlı Şair Biyografileri”. Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler. ed. Mehmet Kalpaklı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Tarlan, Ali Nihad. Edebiyat Meseleleri. İstanbul: Ötüken, 1981.

Tolasa, Harun. 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi. Ankara: Akçağ, 2002.

Tökel, Dursun Ali. “Divan Edebiyatında Eleştiri”. Hece Eleştiri Özel Sayısı (2003), 14-47.

Zavotçu, Gencay. Tezkire-i Rızâ. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.